

Φιλολογική

τρίμηνη
περιοδική έκδοση
ενημέρωσης και
προβληματισμού
ΠΕΦ

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

ΕΤΟΣ 13 ΤΕΥΧΟΣ 53 (ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1995)

Πολυτεχνείου 6, Αθήνα, Τ.Κ. 104 33 - Τηλ.: 5243434, 5228231/Fax

Τα ομηρικά ρέθρα

του Ευάγγελου Δ. Πανταζή

Μια από τις λέξεις, που έχουν βάλει σε δοκιμασία τους ομηρίζοντες της αρχαιότητας —και όχι μόνον αυτούς—, ήταν το ουσιαστικό «ρέθρα». Απαντάται τρεις φορές μόνο στην Ιλιάδα, πάντα στον πληθυντικό και σε σχέση με το ψυχορράγημα:

«Ψυχή δ' εκ ρεθέων πταμένη «Αιδόσδε βεβήκει»
(Π 856 = X 362),

«.....επει κέ τις οξεί χαλκῶ
τύψας, ηέ βαλών ρεθέων εκ θυμόν ἔληται» (X 68).

Οι αρχαίοι λόγιοι διαφωνούσαν μεταξύ τους ως προς το πραγματικό νόημα της λέξης. Οι εκδοχές ἦσαν τουλάχιστον πέντε «μέλη», «σπλάχνα», «σῶμα», «πρόσωπο», «ερύθημα του προσώπου»— και απείχαν τόσο, ώστε είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς πως υπήρξαν το αποτέλεσμα βαθμιαίας μετατόπισης και εξέλιξης ενός αρχικού νοήματος.¹ Η διαφορά των νοημάτων —που θάπρεπε ίσως να χαρακτηριστεί ασυμβατότητα— όπως πιστεύω πως θα αποδειχθεί στη συνέχεια, μπορεί να εξηγηθεί ικανοποιητικά μόνο με την υπόθεση πως δόθηκαν σε μια κλινικά νεκρή για την εποχή τους λέξη από τους ομηρίζοντες συγγραφείς της αρχαιότητας κατ' εικασίαν.

Ας δούμε όμως τις μεθομηρικές αναφορές στη λέξη, ξεκινώντας από τους συγγραφείς που την χρησιμοποιούν στο έργο τους και τελειώνοντας με τους σχολιαστές μέχρι και των αρχών των νέων χρόνων που αντλούν πληροφορίες από αρχαιότερες πηγές.

KEIMENA*

1. Σαπφώ (απ. 22.3 Voigt):
«ρέθος» (ο υπόλοιπος στίχος δεν σώζεται και δε μπορεί να αναπλαστεί με την βοήθεια των άλλων επίσης ελλειψών στίχων).
2. Σοφοκλής («Αντιγόνη» 529):
«νεφέλη δ' οφρῶν ὑπερ αμματόεν
ρέθος αισχύνει
τέγκουσ' ευῶπα παρειάν».
3. Ευριπίδης («Ηρακλής μαινόμενος» 1204):
«ρέθος αελῶ δείξον».
4. Θεόκριτος (23.39):
«αμφίθεσ εκ ρεθέων σων εἶματα και κρῦψόν με».
5. Θεόκριτος (29.16):
«καί κεν σεῦ τό καλόν τις ἰδών ρέθος αινέση».
6. Απολλώνιος ο Ρόδιος (2.68):
«αυτίκ' ανασχόμενοι ρεθένω προπάροιθε βαρείας
χείρας».
7. Λυκόφρων (173):
«τόν εξ ονειρών λέμπτον εστροβημένον
ειδωλοπλάστω προσκαταξάνει ρέθει».
8. Λυκόφρων (862):

«Χρυσῶ φαιδρά καλλύνειν ρέθη».

9. Λυκόφρων (1137):

«Ερινύων εσθήτα και ρέθους βαφάς
πεπαμέναι θρόνοισι φαρμακτηρίοις».

10. Μόσχος (“Μεγάρα” στ. 3):

«Μήτηρ εμή, τίφθ' ὠδε φίλον κατά θυμόν ἰάπτεις
εκπάγλως αχέουσα, τό πριν δέ τοι ουκέτ' ἔρευθος
σώζετ' επί ρεθέεσι;».

11. Καλλίμαχος (απ. 67.13 Pf):

«ηοί εἰδομένη μάλιον ρέθος».

12. Φιλόδημος (Ανθολ. Παλ. 7.222):

«ενθάδε τῆς Τραφέρας μαλακόν ρέθος, ενθάδε κείται».

13. Ιουλιανός εξ ὑπάρχων Αἰγύπτιος (Ανθολ. Παλ. 5.298):

«ες ρυτίδας σκληρόν ἴκοιτο ρέθος».

ΣΧΟΛΙΑ

1. Σχόλια Α(ριστόνικου) στο X 68:

«και ὅτι ρέθη πάντα τα μέλη, οι δε Αἰολεῖς τό πρόσωπον».

«ρεθέων: τῶν μελῶν. δείκνυσι δέ ὅτι κατά παντός μέλους το ζωτικόν και ψυχικόν εστ. ρέθη δέ τα ζῶντα μέλη, δι' ὧν ρέζομέν τι. Αἰολεῖς δέ τό πρόσωπον και ρεθομαλίδας τούς ευπροσώπους φασί. Διονύσιος δέ (σημ.: ενν. ο Θραξ) φησί και νῦν (σημ.: ενν. και στον συγκεκριμένο στίχο) τό πρόσωπον δηλοῦσθαι. δια γάρ τῶν μυκτήρων ἡ στόματος εκπνέομεν, καιτοι γε τού ποιητού λέγοντος (σημ.: Ξ 518), «ψυχή δέ κατ' ουταμένην ωτειλήν ἔσσυτο».

2. Ευστάθιος 1090.27 κ.ε. (σχόλια στο Π 856):

«Ιστέον δέ ὅτι ρέθρα οι μὲν ἄλλοι τά μέλη φασί, Αἰολεῖς δέ μόνου κατά τους παλαιούς τό πρόσωπον «ρέθος» καλοῦσιν, επει δι' αυτού ρέα ἦγουν ευκόλως ἦθος διαφαίνεται. ὅθεν και παρ' Ομήρω τό ψυχή δε κε ρεθέων πταμένη, τινές μὲν αντί τού εκ μελῶν νοοῦσι. πνευμάτοποιός γάρ φασιν η ψυχή οὔσα κατά πάν οικεί τό σῶμα. ἔτεροι δέ ρέθος νοοῦντες τό πρόσωπον ὑστατόν φασιν εντεύθεν τό πνεῦμα αναχωρεῖν».

3. Ευστάθιος 1257.22 (σχόλιο στο X 68):

«Ρέθρα δ' ου μόνου ὅλα τά μέλη, αλλά και ἰδίως τό πρόσωπον».

4. Ησύχιος:

«ρεθέων. σπλάχνων, μελῶν, σωματών».

5. Θεόγνωστος ο Βυζαντινός («Κανόν» 11.7):

«Ρέθος (διά τού ε) επί τε προσώπου και τού λιμένου».

6. Etym. Magnum (701.29 κ.ε.):

«Ρέθη: Σημαίνει τα μέλη: «ψυχή δ' εκ ρεθέων πταμένη». διά τό ραδίως φαίνεσθαι τα ἦθη δι' αυτών. Οὕτως γάρ εκ τῆς ποιῆσ αυτών συστάσεως τα πάθη τῆς ψυχῆς

θεωρούμεν, χαιρούσης, λυπούμενης, οργιζομένης. Ετυμολογείται παρά τὸ ρέειν τὰ ἦθη τῆς ψυχῆς. Αἰολικῶς δὲ ρέθος ἢ ρεῖθος τὸ πρόσωπον ἢ προσώπου ερυθρῆμα. μέλος, σπλάχνον».

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στις περιπτώσεις των προαναφερομένων αποσπασμάτων (κειμένων) υπ' αριθ. 2, 3, 5, 6, 9 και 13 σαν «ρέθος» νοείται το πρόσωπο. Στην περίπτωση 11 το ερυθρῆμα των μῆλων του προσώπου. Στις περιπτώσεις 7 και 12 το σώμα. Στην περίπτωση 10 «ρέθη» τα μάγουλα. Στις περιπτώσεις 4 και 8 τα μέλη. Χαρακτηριστικό της αβεβαιότητας και της πιθανολογικής απονομῆς νοήματος στη λέξη είναι το ότι ο Λυκόφρων σε τρεις αναφορές της λέξης της δίνει τρία διαφορετικά νοήματα (ενώ στον στίχο 1137 ονομάζει «ρέθος» το πρόσωπο, στο στίχο 173 σαν «ρέθος» εννοεί το σώμα και στον στίχο 862 σαν «ρέθη» τα μέλη) και ο Θεόκριτος σε δυο αναφορές (περ. 4 και 5) δυο διαφορετικά και ασύμβατα μεταξύ τους νοήματα. Στη Σαπφῶ «ρέθος» φαίνεται πως σημαίνει είτε «ερυθρῆμα» είτε «πρόσωπο». Το κείμενο είναι τόσο σπαραγμένο, που δεν είναι δυνατή η αποκατάστασή του, ούτε συνεπώς και το ακριβές νόημα της λέξης, που πάντως δεν είναι το ομηρικό. Από τους λυρικούς, σύμφωνα με τον B. Snell² πρέπει να επηρεάστηκαν οι τραγικοί ποιητές, που επίσης ονομάζουν «ρέθος» το πρόσωπο. Στα ίδια με τον Snell συμπεράσματα καταλήγει και ο Leumann³. Διαφοροποιείται όμως ως προς την προτεραιότητα της αιολικής λέξης «ρέθος» έναντι της ομηρικής «ρέθεα», αποκλίνοντας με επιφυλάξεις προς την υπόθεση πως η αιολική εκδοχή αποτελεί «ομηρισμό».

Η επίμονη αναφορά των σχολιαστών στους αιολείς συγγραφείς δείχνει ότι τη λέξη «ρέθος» με το νόημα «πρόσωπο» δεν την χρησιμοποιούσε μόνη απ' αυτούς η Σαπφῶ. Το ουσιώδες ερώτημα είναι: πρόκειται για λέξη που μεταφέρθηκε από τον ζωντανό προφορικό λόγο στον γραπτό, ή υπήρξε δημιούργημα των αιολέων συγγραφέων υπό την επίδραση των ομηρικών αναφορών; Οι πληροφορίες δεν είναι σαφείς, τα σχόλια όμως δίνουν την εντύπωση πως πίσω απ' αυτή τη χρήση της λέξης κρύβεται ένα ετυμολογικό σκεπτικό, που κάνει πιθανή την τεχνητή της φύση. Η δεύτερη εκδοχή συνεπώς είναι και η πιθανότερη, δεδομένου ότι οι πληροφοριοδότες μας —οποιοι κι αν ήταν— έζησαν σε πολύ ύστερες εποχές, όταν οι διάλεκτοι είχαν πια χωνευτεί σε μια κοινή ελληνική, και μόνο μέσα στον αρχαιότερο γραπτό λόγο θα μπορούσαν να εντοπίσουν τα δείγματα που είχαν υπ' όψη τους. Αν αυτό αληθεύει, στους Αιολείς συγγραφείς δεν έχουμε γνήσια επιβίωση μιας λέξης, αλλά ανάπλασή της σύμφωνα με το νόημα που υποτίθεται πως της έδινε ο Όμηρος.

Το «μάλιον ρέθος» της υπ' αριθ. 11 περ. είναι το «ερυθρῆμα των μῆλων» του προσώπου. Με την βοήθεια της φράσης αυτής μπορούμε ίσως να ανιχνεύσουμε το νόη-

μα και την καταγωγή της άλλως ακατανόητης⁴ λέξης «ρεθομαλίδες»: «αυτοί με τα ροδοκόκκινα μήλα». Ο Schwyzer⁵ πιστεύει πως η λέξη δεν είναι προϊόν της ζωντανῆς γλώσσας, αλλά τεχνητό δημιούργημα, που προήλθε από λάθος μεταγραφή του «ερευθο-μαλίδας» = «τους ερυθρομήλους». Ένα ακόμη βήμα πέρα από την υπόθεση αυτή χρειάζεται να κάνουμε για να βρούμε τη λύση του συγκεκριμένου αινίγματος: δεν πρόκειται για λάθος μεταγραφή, αλλά για μιαν ακόμη λάθος ετυμολογηση των αρχαίων, που προήλθε από την παρήχηση των λέξεων «έρευθος» — ποιητικά «ρεῖθος»⁶ — (ερυθρῆμα, ερυθρότης, κοκκινάδι) και «ρέθος» και που έδωσε την αφορμή της ερμηνείας του «ρέθους» ως «έρευθος» και της τοποθέτησης της μιας (της τεχνητῆς και υποθετικῆς) λέξης στη θέση της άλλης. Αν αυτό συνέβη, τότε το πρώτο νόημα που έδωσαν στη λέξη οι αιολείς ποιητές ήταν «ερυθρῆμα» και το παράγωγό του «(ροδοκόκκινο) πρόσωπο». Οι στίχοι του Μόσχου (περ. υπ' αρ.10) δίνουν την εντύπωση πως ο ποιητής γνωρίζει αυτή την ετυμολογική εκδοχή και αξιοποιεί την παρήχηση των «συγγενών» λέξεων στην κατασκευή του στίχου του.

Η εκδοχή «ρέθος» = «σώμα» πρέπει να προήλθε από την χρήση του ενικού («ρέθος») στη θέση του πληθυντικού («ρέθεα»), οπότε σαν «ρέθος» θεωρήθηκε το σύνολο των «ρεθέων»-μελών, δηλαδή το σώμα.

ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΕΤΥΜΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

Στην συντριπτική τους πλειονότητα γλωσσολόγοι και ομηριστές των νεότερων χρόνων αποφαίνονται, πως για τον Όμηρο «ρέθεα» είναι τα μέλη.⁷

Ο Schwyzer⁸ πιστεύει πως το αρχαιότερο νόημα της λέξης ήταν «σπλάχνα». Καθώς όμως η απόσταση αυτής της έννοιας από τις έννοιες «πρόσωπο» και «σώμα» παραμένει αγεφύρωτη, αναρωτιέται, αν οι λέξεις «ρέθεα» και «ρέθος» είναι διαφορετικῆς καταγωγῆς και άσχετες μεταξύ τους, για να καταλήξει εν τέλει στο συμπέρασμα πως το «ρέθος» = «πρόσωπο» των μεταγενεστέρων προήλθε από παρανόηση της ομηρικής λέξης.

Ο H. Frisk θεωρεί πιθανό σαν αρχαιότερο επικό νόημα της λέξης το «στόμα» — «μορφή» — «σώμα». Τον πληθυντικό τον θεωρεί αποτέλεσμα της επίδρασης του στίχου Ψ 880: «ωκύς δ' εκ μελέων θυμός πτάτο». Το ένα νόημα όμως έτσι προκύπτει να είναι τρία, που απέχουν πολύ μεταξύ τους. Ακόμη και εκείνοι πάντως που συμφωνούν ως προς το ομηρικό νόημα της λέξης, διαφωνούν ως προς την ετυμολογία της λέξης, για την οποία καμμία πρόταση δεν κρίνεται πειστική.

Οι αρχαιότερες ετυμολογήσεις, όπως είδαμε, παράγουν τη λέξη άλλοτε από το «ρεῖθος», άλλοτε από το «ρέζω», άλλοτε από τον συνδυασμό «ρέα»+«ήθος» κι' άλλοτε από τον συνδυασμό «ρέω»+«ήθος».⁹ Δε γνωρίζω κανένα γλωσσολόγο των νεότερων χρόνων που να τις αποδέχεται.

Οι παλιότερες (και εγκαταλελειμμένες πια) εκδοχές των νεότερων χρόνων επιχειρούν να συνδέσουν τη λέξη

είτε με το «*ῥώομαι*»,¹⁰ είτε με τη σανσκριτική λέξη *ratha*, τη λατινική *rota* και τη γερμανική *rund* (κυκλικός).¹¹ Καμιά νοηματική όμως συγγένεια ανάμεσα σ' αυτές τις λέξεις και τα ομηρικά «*ῥέθεα*» δεν είναι δυνατόν να ανιχνευθεί. Ο Schwyzer¹² ανιχνεύει συγγένεια με τη λέξη της Αβέστα *uruthw* - (*urathw*-), που σημαίνει «σπλάχνα». Αντίστοιχο θεωρεί το αρχικό νόημα της ομηρικής λέξης. Κατά τη γνώμη του Frisk¹³ προς την κατεύθυνση των ετυμολογικών ριζών μας οδηγεί η σλαβική λέξη *rodū* («γενιά», «φύση», «φτιασιά») και η τσεχική *uroda* («ανάπτυξη», «κορομοστασιά», «μορφή», «ομορφιά»). Τις ετυμολογήσεις των Schwyzer και Frisk ο Chantraine δεν τις θεωρεί πιθανές.¹⁴ Όπως παρατήρησε η Treu,¹⁵ οι σλαβικές λέξεις που συγγενεύουν με την τσεχική *urod*, σε καμιά περίπτωση δεν συγγενεύουν νοηματικά με τη λέξη «*πρόσωπο*». Ο ίδιος άλλωστε ο Frisk ομολογεί πως για τη λέξη δεν έχει βρεθεί πειστική ετυμολογία.¹⁸ Ο Fraenkel¹⁶ για πρώτη φορά συνδέει τα «*ῥέθεα*» με τις λέξεις «*ῥώθων*», «*ῥόθος*», «*ῥέω*» και «*ῥις*» αναζητώντας μια κοινή για όλες αυτές τις λέξεις υποθετικά ινδοευρωπαϊκή ρίζα, υπόθεση στην οποία τον ακολουθεί και η M. Treu.¹⁷ Η υπόθεση του Fraenkel έπεσε στην αντίληψή μου όταν είχα καταλήξει στα συμπεράσματα αυτής εδώ της έρευνας με αφετηρίες και κριτήρια διαφορετικά απ' αυτά του F. Οι Schmidt, Chantraine, Σταματάκος κ.ά. δηλώνουν πως η καταγωγή της λέξης παραμένει σκοτεινή, ενώ άλλοι (Lidell-Scott, Passow, Schmidt, Δημητράκος κ.ά.) σιωπούν.

Αν οι νεότεροι είχαν υποπτευθεί πως το νόημα που έδιναν οι μετά τον Όμηρο αρχαίοι Έλληνες στη λέξη ήταν υποθετικό, σίγουρα θα είχαν ταχύτατα βρει ικανοποιητική και ευρύτατα αποδεκτή απάντηση στο θέμα της ετυμολόγησης. Και δεν θα χρειαζόταν να ψάξουν σε τόσο μακρινές σε σχέση με τον Όμηρο τοπικά και χρονικά περιοχές. Ο πρώτος κανόνας της ετυμολογίας («ψάξε για λατινικές ετυμολογίες πρώτα στον Τίβερι») είναι τόσο πιο ισχυρός όσο πιο παλιά είναι τα κείμενα όπου πρωτοεμφανίζεται μια λέξη: είναι περισσότερο επιστημονικό να εξηγούμε το μεταγενέστερο από το προγενέστερο και το πλησιέστερα συγγενές από το απόμακρο, παρά το αντίστροφο.

Όπως σωστά επισημάνθηκε, τα διάφορα νοήματα που έδιναν οι αρχαίοι στη λέξη απείχαν τόσο, ώστε να αποκλείεται η υπόθεση μιας ομαλής εξελικτικής διαδικασίας.

Αν το πρόβλημα εντοπιζόταν μόνο στους αλεξανδρινούς συγγραφείς, θα μπορούσε εύλογα να υποθέσει κανείς πως οφειλόταν στο ότι τα ελληνικά δεν ήταν γι' αυτούς μητρική γλώσσα, ήταν συνεπώς αποτέλεσμα μεταφραστικού λάθους. Για τους λόγους όμως που προαναφέρθηκαν και αυτούς που αναφέρονται στη συνέχεια, έχω τη γνώμη πως οι Έλληνες από την αρχή ακόμη της ιστορικής αρχαιότητας —ένδειξη της απόστασης που τους χώριζε από τον ποιητή της Ιλιάδας— αγνοούσαν το πραγματικό νόημα της λέξης και, όπως και σε άλλες πι-

θανώς περιπτώσεις ομηρικών λέξεων) της είχαν δώσει κατ' εικασίαν νοήματα που ποτέ δεν είχε. Η λέξη, επομένως, θα πρέπει να θεωρείται εντελώς άγνωστη και το πραγματικό της νόημα θα πρέπει να αναζητηθεί από την αρχή εκ των συμφραζομένων και χωρίς προσφυγή στους αναξιόπιστους αρχαίους «ομηριστές» ή μιμητές της ομηρικής γλώσσας λυρικούς και τραγικούς ποιητές.

Τα «*ῥέθεα*» του Ομήρου πιστεύω πως ήταν τα ρουθούνια, υπόθεση που στηρίζεται τόσο στα ομηρικά συμφραζόμενα όσο και σε εξωομηρικά κριτήρια. Υπέρ της υπόθεσης αυτής συνηγορούν:

1. Η άγνοια των αρχαίων, οι διαφωνίες ως προς το πραγματικό νόημα και η ασυμβατότητα μεταξύ των διαφόρων νοημάτων που έδιναν στη λέξη, στοιχεία που δείχνουν πως αυτή τους ήταν παντελώς άγνωστη. Αυτό σημαίνει πως τις ερμηνείες τους τις εξήγαγαν αυθαίρετα εκ των συμφραζομένων. Κακώς, επομένως, θεωρήθηκαν από τους νεότερους δεσμευτικές. Η εξαγωγή του νοήματος εκ των συμφραζομένων θα πρέπει να επιχειρηθεί ξανά χωρίς καμιά δέσμευση από τις ερμηνείες και ετυμολογήσεις του παρελθόντος.

2. Ο πληθυντικός της λέξης «*ῥέθεα*», που ταιριάζει θαυμάσια με τα ρουθούνια.

3. Το ότι στα έπη «*ψυχή*» και «*θυμός*» εγκαταλείπουν το σώμα μαζί με την αναπνοή και το αίμα, πάντα από το στόμα ή από πληγή (Ξ 518, Ι 409, Π 505, Ω 754). Αν υπάρχουν και κάποια άλλα ανοίγματα, απ' όπου θάταν φυσικό να φεύγει η ψυχή σαν άνεμος, αυτά είναι τα ρουθούνια, απ' όπου συχνά αναβλύζει το αίμα του θανάσιμα πληγωμένου.

4. Το ότι ο ρόγχος του θανάτου έχει πάντα σχέση με τα ρουθούνια.

5. Η συγγένεια (που δεν πιστεύω ότι περιορίζεται στην εξωτερική μόνον και ηχητική ομοιότητα) με τις λέξεις «*ρόγχος*», «*ῥώθων*», «*ῥύγχος*», «*ροθέω*», «*ροχθέω*» και «*ροφέω*» (ρουφώ).

Οι γλωσσολόγοι, αναζητώντας τη λύση στην κατεύθυνση που υποδείκνυαν οι αρχαίοι «ομηριστές», ήταν φυσικό να παγιδευτούν σε αδιέξοδο και να καταλήξουν στο συμπέρασμα πως η λέξη είναι αγνώστου ετυμολογίας, αφού μάταια αναζήτησαν μακρινές συγγενείες με νοηματικά και ηχητικά άσχετες λέξεις άλλων αρχαίων ή νέων γλωσσών. Η απάντηση βρισκόταν δίπλα τους μέσα στην ελληνική γλώσσα, μέσα στα ίδια τα έπη του Ομήρου:

«*ῥόχθει δε μέγα κύμα ποτί ξερόν ηπειροιο*» (ε 402),
«*κύμα μέγα ῥόχθει κυανώπιδος Αμφιτρίτης*» (μ 60) και
«*(κύμα) βέβρυχεν ῥόθιον, λισσή δ' αναδέδρομε πέτρη*» (ε 412).

Ο ήχος του κύματος που σπάει με λύσσα στα γεμάτα σχισμές βράχια της στεριάς, μοιάζει πράγματι με ρόγχο κάποιου φοικτού τέρατος.

Όσον αφορά την απώτερη ρίζα της, η λέξη είναι ηχοποίητη: προέρχεται από τον ήχο του ρουθουνίσματος.

6. Το ότι σ' ένα έπος που περιγράφει παραστατικά

τόσες θανατώσεις και ψυχορραγήματα δεν συναντάμε τη λέξη «ρώθωνες», η οποία προφανώς αποτελεί εξέλιξη της λέξης «ρέθεα». Η λέξη «ρώθων» απαντάται σε πολύ μεταγενέστερους συγγραφείς.¹⁹ Η παρουσία της στα έπη θάταν απαγορευτική για την υπόθεση που κάνουμε εδώ. Η απουσία της την ενισχύει. Και είναι χαρακτηριστικό (και αναμενόμενο) το ότι και γι' αυτής της λέξης την καταγωγή οι γλωσσολόγοι είτε δηλώνουν άγνοια, είτε σιωπούν.²⁰

Στα έπη αντίθετα συναντάμε τη συνώνυμη λέξη «ρίς» πότε στον ενικό²¹ πότε στον πληθυντικό.²² Η συνύπαρξη δύο νοηματικά σχεδόν ταυτοσήμων και ηχητικά σχεδόν συγγενών λέξεων ασφαλώς αποτελεί πρόβλημα, όχι όμως ασυνήθιστο ή άλυτο. Σε μεταγενέστερους συγγραφείς απαντώνται τρεις λέξεις για τα ίδια μέλη του σώματος: «ρίς», «ρώθωνες» και «μυκτήρες». Η λύση βρίσκεται ίσως στην διαφορετική προέλευση και διαφορετική αρχικά νοηματική απόχρωση των λέξεων. Όπως και η λέξη «ρώθωνες», τα «ρέθεα» έχουν σχέση με την θορυβώδη αναπνοή που γίνεται μέσω των διαύλων της μύτης, ενώ η λέξη «ρίς» με την καταρροή της. Η μάλλον κρατούσα ετυμολόγηση της τελευταίας λέξης από την ινδοευρωπαϊκή ρίζα *srei - *sri (σανσκρ. sarati, sisarti = ρέειν, τρέχειν)²³ ενισχύει τη νέα τούτη υπόθεση.

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως το νόημα «πρόσωπο», που έδιναν οι αιολείς ποιητές στη λέξη, αποτελούσε ομαλή εξέλιξη του ομηρικού στη νοηματική πορεία «ρουθούνια» - «ρύγχος» - «μουσούδα» - «πρόσωπο». Στα ζώα π.χ. το ρύγχος αποτελεί το πιο προεταμμένο μέρος του προσώπου, έτσι ώστε σαν μέρος να μπορεί να πάρει τη θέση του όλου (του προσώπου) και αντίστροφα. Κάτι ανάλογο περίπου παρατηρούμε και στη λατινική λέξη os, που σήμαινε και στόμα και πρόσωπο. Η στενή όμως σύνδεση της λέξης «ρέθος» με τη λέξη «έρευθος» - «ρεύθος» στους Αιολείς με πείθει πως η μετατροπή του νοήματος υπήρξε αιφνίδια και τεχνητή, αποτέλεσμα εικασιών και εικοτολογικών ετυμολογήσεων. Επί πλέον παραμένει αγεφύρωτο το νοηματικό χάσμα ανάμεσα σ' αυτήν και στις τουλάχιστον τέσσερις ακόμη έννοιες που έδιναν οι αρχαίοι στη λέξη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Τα αρχαία κείμενα σε μονοτονικό, κατά το χειρόγραφο.

1. Βλ. π.χ. την παρατήρηση του J.H.H.Schmidt, «*Synonymik der griechischen Sprache*» IV, 1886, σελ. 627: «Dann aber liefert dieses Wort einen ganz auffallenden Beleg dafür, wie verschiedene Begriffs-Entwicklungen von derselben Vorstellung aus erfolgen können»... Ganz unverständlich ist nun aber die weitere Begriffs-Entwicklung von ρέθος».
2. B. Snell «*H ανακάλυψη του πνεύματος*», ελλ. μετ. MIET σ. 29.
3. «*Homerische Wörter*», Darmstadt 1950, σ. 218-22.
4. M. Leumann, 1950, σ. 222: «ρεθομάλιδες ist nicht recht deutlich».
5. E. Schwyzer 1923, σ. 25.
6. Βλ. πιο πάνω Et. Magnum.
7. Ebeling, Schmidt, Passow, Mayer, Ameis-Hentze-Cauer, Lidell-Scott, Frisk, Chantraine, Cunliffe, Δημητράκος, Σταματάκος, Kirk κ.ά.
8. E. Schwyzer «*Glotta*», 12 (1923) 23-6.
9. Πρβλ. Et. Magnum 701.33: «παρά τό ρέειν».
10. Goebel «*Phil.*», 19.435 στον Ebeling.
11. Benf. 2.306, στον Ebeling.
12. E. Schwyzer, «*Gl.*» 12 (1923) 23-6.
13. H. Frisk, *IF* 49 (1931) 599.
14. Για άλλες απόπειρες ερμηνειών βλ. M. Leumann «*Hom. Wörter*» 218-22, Vivante «*Arch. Glottol. It.*» 40 (1955) 41 59.
15. M. Treu «*Vom Homer zu Lyrik*», Μόναχο 1955, σ. 191.
16. E. Fraenkel «*Zur griechischen Wortbildung*», *Glotta* 32 (1953) 16-33, ιδίως 31-3.
17. M. Treu, *ibid.*, σ. 190, σημ. 4.
18. H. Frisk (βλ. λέξη): «Ohne überzeugende Etymologie. Wenn man der Nebenform ρέθος bei E.M. 701, 34 trauen darf, muss das Wort idg. und θ wurzelhaft sein. Gegen Anknüpfung an aind. vardhati «wachsen» (wozu u.a. slav., z.B. russ rod «Geschlecht, Geburt», cech. uroda «Wuchs») (Frisk *IF* 49, 101 ff) spricht, wie Leumann a.O. richtig bemerkt, das Fehlen des F- (β-) in aol. ρέθος».
19. Νίκανδρος, «*Θηριακά*», 213 («υπέρ άκρους ρώθωνας»), «*Αλ.*», 117 («πίσης γάρ ρώθωσιν άγει»), Στράβων 7.4.8, Διόσκ. 2.210.
20. Meyer, Frisk, Chantraine, Lidell-Scott, Σταματάκος, Δημητράκος κτλ.
21. E 291, δ 445, σ 86.
22. Ξ 467, Π 349, Π 503, T 39, Ψ 395, Ψ 777, ε 456, φ 301, χ 18, χ 475, ω 318.
23. I. Σταματάκος. Οι περισσότεροι γλωσσολόγοι δεν επιμένουν στην κοινή καταγωγή των λέξεων «ρίς» και «ρέθος». Εσφαλμένα, πιστεύω, ο E. Fraenkel την αναζητά στην ινδοευρωπαϊκή ρίζα *ser.

Υπενθυμίζεται ότι ο 4ος Πανελλήνιος Μαθητικός Διαγωνισμός της Π.Ε.Φ. στην Αρχαία και Νέα Ελληνική Γραμματεία μεταξύ των μαθητών - μαθητριών της Δευτέρας (Β') και Τρίτης (Γ') τάξης Λυκείου θα διενεργηθεί στις **30 Μαρτίου 1996**, ημέρα Σάββατο.

Παρακαλούνται οι Σύνδεσμοι Φιλολόγων

—σε συνεργασία με τις κατά περιφέρειες Διευθύνσεις και Γραφεία Δ.Ε.— να μεριμνήσουν, και πάλι, για την κανονική και ομαλή διεξαγωγή του.